

УДК 37.015.31-058.62

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДИТИНИ-СИРОТИ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Т.В.Лоза

***Анотація.** У статті відображено результати теоретичного аналізу наукових концепцій щодо визначення сутності та змісту понятійної конструкції «соціально-педагогічна підтримка»; визначено зміст, принципи, технологію, форми та методи соціально-педагогічної підтримки сиріт в умовах дитячого будинку сімейного типу.*

***Ключові слова:** дитина-сирота, соціально-педагогічна підтримка, соціальний супровід, дитячий будинок сімейного типу, технологія підтримки.*

***Аннотация.** В статье отображены результаты теоретического анализа научных концепций относительно определения сущности и содержания понятийной конструкции «социально-педагогическая поддержка»; определено содержание, принципы, технологию, формы и методы социально-педагогической поддержки детей-сирот в условиях детского дома семейного типа.*

***Ключевые слова:** ребенок-сирота, социально-педагогическая поддержка, социальное сопровождение, детский дом семейного типа, технология поддержки.*

***Summary.** The results of integration scientific concepts and theoretical analysis of determination the nature and content of conceptual design «social-pedagogical support» are shown in this article. The content, principles, technology, forms and methods of orphans' social and educational support in conditions of family-type children's home were investigated.*

***Keywords:** orphan, social and educational support, social support, family-type children's home, technology support.*

Сучасні умови тенденційного поширення соціальних негараздів вимагають розробки технологій соціально-педагогічної підтримки. Особливої актуальності сьогодні набуває проблема соціального та біологічного сирітства. Серед безлічі проблем, що є наслідками даної соціальної хвороби чи не найвагомішою є проблема депривації як першоджерела деформації особистісного розвитку дитини-сироти. Завдяки забезпеченню умов сімейного виховання ефективно нівелювання даної проблеми можливе за умови здійснення соціально-педагогічної підтримки означеної категорії дітей у дитячих будинках сімейного типу (далі ДБСТ). Проте практика соціальної роботи свідчить, що технології роботи з дітьми-сиротами в умовах ДБСТ потребують вдосконалення.

Дослідження питань соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ потребує чіткого розуміння сутнісних характеристик та змісту даного явища. При цьому важливою є інтеграція різних наукових підходів до єдиної концепції соціально-педагогічної підтримки, реалізація якої відносно дітей-сиріт є можливою саме в умовах ДБСТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вивченням інститутів сімейного влаштування дітей-сиріт займалися ряд вітчизняних учених, зокрема Г.Бевз, Н.Доля, А.Капська, Н.Комарова, В.Кузьмінський, О.Нескучаєва, О.Яременко. Питання сутності й змісту соціально-педагогічної підтримки розкрито у дослідженнях Т.Алексєєнко, Ю.Артемаскіної, О.Безпалько, О.Дронової, В.Дубинського, В.Єфименко, І.Зверєвої, О.Караман, О.Кузьменка, С.Куличкової, Т.Макєєвої, А.Мудрик, Л.Оліференко, О.Палій, Ю.Поліщука, О.Прохорової, С.Расчетіної, Т.Семигіної, В.Скурагівського, Н.Соколової, С.Харченка, В.Хоронжука, К.Шалгимбекової. Створенням методичної бази для здійснення соціально-педагогічної роботи відносно вихованців ДБСТ та батьків-вихователів займалися такі вчені, як Т.Бондаренко, Н.Комарова, І.Пєша, С.Солдчук, І.Трубавіна та ін. Результати досліджень зазначених науковців дозволяють спрямувати процес співпраці дитини-вихованця з батьками-вихователями, соціальними працівниками та соціальними педагогами у русло особистісного розвитку дитини, формування базових знань, умінь та навичок для самостійного життя, забезпечення психологічного комфорту дитини та нівелювання наслідків негативного досвіду. Проте питання соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ потребує подальшого дослідження.

Метою даного дослідження є здійснення дефінітивного аналізу понятійної структури «соціально-педагогічна підтримка», визначення сутності, змісту та перспектив застосування соціально-педагогічної підтримки відносно дітей-сиріт в умовах ДБСТ.

Дефінітивний аналіз у працях вітчизняних та зарубіжних вчених дозволяє тлумачити «соціально-педагогічну підтримку» як складову «соціально-педагогічної діяльності» загалом та «соціальної роботи» як її різновиду. Так, на думку І.Ліпського, діалектичний взаємозв'язок даних категорій дозволяє розробити механізм соціально-педагогічної підтримки, вписати його в процес функціонування соціально-педагогічної діяльності [6, с.68]. Позиціонування соціально-педагогічної підтримки як складової соціально-педагогічної діяльності раціональне і з погляду визначення останньої як системної форми людської активності, у процесі якої відбувається зміна, перетворення людини у напрямку до олюднення, окультурення та соціалізації. Окрім того, у малій енциклопедії із соціальної педагогіки визначено, що серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності є і завдання по «наданню соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості» [9, с. 265].

Системний підхід до розуміння соціально-педагогічної діяльності дозволяє виокремити основні ознаки соціально-педагогічної підтримки як її складової. Отже, доцільним є поєднання різних наукових підходів до трактування поняття «соціально-педагогічна діяльність», що визначається як:

- діяльність, яка спрямована на вирішення завдань соціального виховання і соціального захисту. (М.Шакурова);

- соціальна робота, яка включає в себе педагогічну діяльність, спрямовану на допомогу дитині (її сім'ї) в організації себе, свого психологічного стану, на встановлення нормальних відносин в сім'ї, школі, суспільстві (Ю.Василькова), адже «діяльність спрямована на надання соціальної допомоги сім'ї та дітям – це завжди соціально-педагогічна діяльність, що являє собою різновид педагогічної діяльності» (Л.Оліференко);

- науково обґрунтоване культуровідповідне регулювання соціального виховання в усіх сферах з метою непримусового набуття та розвитку соціальності суб'єктів соціуму (А.Рижанова);

- діяльність, що «завжди є адресною, спрямованою на конкретну людину і вирішення її індивідуальних проблем за допомогою вивчення її особистісних характеристик, специфіки самої проблеми та оточуючого середовища (сім'ї, школи, друзів), складання програми підтримки особистості, адаптації до життєвих обставин» (Ю.Поліщук);

- технологія, згідно якої соціально-педагогічний вплив і взаємодія можуть бути ефективними за умови послідовності й професійності підходів, що втілюють загальну гуманну спрямованість і

гуманітарний зміст діяльності (С.Харченко);

- одна з різноманітних системних форм людської активності, в процесі якої відбувається зміна та перетворення людини (О.Склярів);

- система, що складає психологічну єдність внутрішнього (змістовно-заохочувального) і зовнішнього (виконавчого) елементів. У якості основних елементів вона включає, насамперед, потреби, інтереси, стимули як об'єктивну основу виникнення діяльності; мету – як ідеалізований, передбачуваний результат і предмет діяльності, що конкретизується в об'єктах, перевтілення (зміна) яких забезпечує реалізацію мети; а також - способи і засоби досягнення мети, самі дії та операції, що визначаються метою і конкретними умовами діяльності і, що психологічно особливо важливо - мотиви діяльності (П.Павленюк);

- різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення соціокультурних потреб, відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності (І.Зверева);

- діяльність, що здійснюється професійно підготовленими спеціалістами і спрямована на надання індивідуальної допомоги дитині, сім'ї чи групі осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, шляхом інформування, консультування, безпосередньої фінансової допомоги, соціальної реадaptaції, надання психологічної і педагогічної підтримки, та орієнтація тих, хто потребує допомоги на власну активність у вирішенні проблем (А.Капська).

Концепція нашого дослідження вимагає розгляду наукової позиції колективу авторів М.Кратінова, В.Кратінової, С.Харченка та О.Чиж, які вважають, що «процес соціально-педагогічної діяльності являє собою сукупність всіх операційних дій, які здійснюють її учасники. Умовно всі операції можна поділити на організаційно-педагогічні й технологічні групи, кожна з яких має синтетичний характер, включаючи в себе як теоретичні, так і практичні аспекти та етапи. Соціально-педагогічний процес починається з організаційно-педагогічного забезпечення, потім йде етап технологічної роботи. На практиці організаційно-педагогічні й технологічні операції взаємодоповнюють і збагачують одна одну» [10, с. 54]. Відповідно до такої позиції ми можемо розглядати підтримку особистості як ключову мету соціально-педагогічної діяльності, що включає в себе комплекс операційних дій як власну технологічну структуру.

У цьому зв'язку доцільно звернути увагу на те, що М.Гур'янова у своїх працях визначає завдання соціально-педагогічної діяльності через поняття підтримки, що необхідна для розвитку особистості, соціальної адаптації та інтеграції в суспільство, задоволення соціальних, культурних, освітніх потреб та соціального захисту особистості [2, с. 235].

Своєрідне доповнення до зазначених підходів відображено у роботах В.Єфименко, де дослідниця доводить, що соціально-педагогічна підтримка дітей не може розглядатися поза соціально-педагогічною підтримкою сім'ї, оскільки найчастіше проблеми розвитку особистості дитини потребують рішення на рівні сімейного середовища [4, с. 2].

Цінним для нашого дослідження є внесок В.Пігиди в конкретизацію сутності та змісту соціально-педагогічної підтримки, де вона визначається з позицій соціального захисту дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації, допомоги та сприяння будь-якій дитині у розвитку її індивідуальності. Сутність даного феномену автор визначає як вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на вирішення проблем особистості, надання допомоги в навчанні, вихованні, налагодженні взаємовідносин із соціальним оточенням, створення умов для повноцінного розвитку й соціалізації [7, с. 54].

При цьому результативність соціально-педагогічної підтримки визначена В. Хоронжуком на двох рівнях: особистісному та прагматичному. Особистісний рівень характеризується вмінням та бажанням клієнта розв'язувати проблеми та усувати ускладнення. Реалізацією прагматичного рівня є вирішення тієї конкретної проблеми, у контексті якої здійснювалася підтримка. Отже, сутністю підтримки є опора на особистісний ресурс людини та врахування індивідуальності людини, особливості конкретного випадку. Змістом підтримки є розвиток наявних у людини тенденцій, її прагнень, вмінь, навичок, тобто того ресурсу, що сприяє її саморозвитку, самореалізації та самовдосконаленню [11, с. 303].

Узагальнюючи перелічені підходи до трактування соціально-педагогічних категорій, можна стверджувати, що соціально-педагогічна підтримка – це: допомога, сприяння (О.Токмакова); діяльність педагога, спрямована на стимулювання саморозвитку, самовиховання учня як індивідуальності (О.Газман); «сукупність заходів по забезпеченню адекватних внутрішньо-сімейних відносин на всіх етапах життєдіяльності» (О.Прохорова); «комплекс заходів, що створюють можливість оптимізувати процеси освіти, навчання і виховання підростаючого покоління» (О.Козлова); «особливий вид педагогічної діяльності, спрямованої на впорядкування дій різних суб'єктів соціальних і виховних

впливів на особистість» (Л.Куликова); «система певних дій, об'єднаних необхідністю оптимізувати взаємодію кількох суб'єктів соціалізації з метою створення сприятливого середовища для формування особистості» (Г.Филонов); надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей, що орієнтована на створення умов для подолання індивідом труднощів у інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психічному розвитку (І.Зверева); об'єднання зусиль і ресурсів суспільства, соціальних і соціально-педагогічних інститутів і особистості, що володіють потенціалом соціально-педагогічного впливу, з метою створення сприятливих умов розвитку й соціалізації особистості, в допомозі їй в життєвому і професійному самовизначенні, реалізації та захисті від несприятливих чинників зовнішнього середовища, вирішенні соціально-педагогічних проблем у різних життєвих ситуаціях (Н.Чернуха); вид соціально-педагогічної діяльності, що забезпечує превентивну та оперативну допомогу особистості у попередженні або вирішенні проблем соціалізації, навчально-виховного процесу та життєдіяльності (В.Хоронжук); а також «послідовна робота державних органів влади і управління, а також недержавних організацій, що спрямована в цілому на створення організаційних, правових і соціальних умов для повноцінного розвитку і формування молодого покоління» (Л.Оліференко); соціокультурний процес індивідуального розвитку особистості учнів, що здійснюється педагогом і опосередкований системою суспільних інститутів, спрямованою на створення умов для саморозвитку учнів (Н.Корнєєва).

Зазначене дає підстави стверджувати, що соціально-педагогічна підтримка як педагогічна категорія – це комплекс дій, різноманітних заходів, які переслідують мету сприяння особистості у реалізації її життєвих планів, у саморозвитку, самопізнанні, самовдосконаленні, у підтримці дій, спрямованих на збереження та зміцнення соціального й фізичного здоров'я; активізації діяльності соціального спрямування; сприянні розвитку громадянських якостей, патріотизму; наданні комплексної соціально-педагогічної допомоги.

Оскільки у ході соціально-педагогічної підтримки відбувається реалізація соціальних послуг що є комплексом заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем, доцільно розглянути і категорію «соціального обслуговування», яка теж передбачає реалізацію цих послуг. Соціально-педагогічне обслуговування – це вид соціальної роботи, який спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, суперечностей сім'ї, які виникають у процесі її життєдіяльності через надання різноманітної допомоги сім'ям та її членам. Обслуговування сім'ї реалізується через сімейну просвіту та розробку планів її розвитку, ґрунтується на цілісності й збалансованості державних, громадських та приватних соціальних програм, на координації функцій соціальних працівників, суб'єктів соціальної роботи. Отже соціально-педагогічна підтримка є також складовою соціального обслуговування.

Надання соціальних послуг в межах соціально-педагогічної підтримки ДБСТ загалом реалізується через технологію соціального супроводу. В Україні термін «соціальний супровід» у науковий обіг було введено у 1999 році, що було пов'язано з розвитком технології соціально-педагогічної підтримки прийомних сімей та ДБСТ. Законодавством України соціальне супроводження ДБСТ визначається як «надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг, спрямованих на створення належних умов функціонування ДБСТ» [8, с.1].

Соціальний супровід став оптимальним способом для здійснення соціальної підтримки сімей, оскільки він передбачає тривалу в часі професійну всебічну допомогу; здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу молоді з метою подолання життєвих труднощів. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає завдання соціального супроводу дітей-сиріт: сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в родині, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа та захисту їхніх прав [5, с. 58].

Соціально-педагогічний супровід – це тривала, різноманітна допомога сім'ї, яка спрямована на формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати свої функції, реалізовувати соціальний і виховний потенціал; корекцію і покращення внутрішньо-сімейних стосунків, відносин сім'ї із мікро- і макро-середовищем.

Синтез наукових підходів дозволяє нам визначити соціально-педагогічну підтримку дітей-сиріт в умовах ДБСТ як цілеспрямований науково обґрунтований технологічний процес впливу на особистість дитини-вихованця з метою формування та розвитку необхідних для самостійного життя умінь та

навичок, оптимальної адаптації до умов життя, що постійно змінюються з опорою на особистісний ресурс дитини, а також впливу на інших членів ДБСТ з метою допомоги їм у реалізації своїх сімейних ролей та виховних функцій, опосередкованого співпрацею впливу на дитину-вихованця та оздоровлення сімейного середовища загалом.

Соціально-педагогічна підтримка дитини-сироти є системою заходів, які стимулюють та активізують формування в особистості самостійності, готовності до вирішення власних проблем у різних сферах суспільного життя, розв'язання при цьому завдань соціальної профілактики та соціального обслуговування, соціального навчання та виховання, соціальної адаптації та подальшої повноцінної соціалізації.

Реалізація соціально-педагогічної підтримки повинна забезпечити при цьому задоволення інтересів і потреб всіх членів ДБСТ, створення оптимальних організаційно-виховних і соціально-педагогічних умов у системі сімейних відносин. Таким чином, соціально-педагогічна підтримка може розглядатися у широкому та вузькому смислі. Широка інтерпретація цього поняття пов'язується зі створенням сприятливих умов у ДБСТ, які є необхідними для розвитку та саморозвитку вихованців, розкриття та реалізації їхніх внутрішніх сил, формування здатності до самостійних дій і вільного вибору. Вузька – асоціюється з допомогою фахівця, що здійснює підтримку, його сприянням у подоланні проблем, пов'язаних з навчанням, спілкуванням, самовизначенням, врахуванням специфіки вікового розвитку при взаємодії з вихованцем.

Розглядаючи у нашому дослідженні шляхи розв'язання проблем дітей-сиріт слід наголосити на визначенні соціально-педагогічної підтримки як превентивної допомоги підростаючому поколінню в процесі особистісного формування та розвитку, самовизначення, соціалізації та набуття самостійності як необхідних умов успішної адаптації до мінливих умов життєдіяльності взагалі. Обґрунтовуючи таке визначення, ми можемо посылатись на те, що Ю.Артемаскіна та О.Дронова вважають самовизначення частиною категорії «соціально-педагогічна підтримка», розглядаючи його як процес пред'явлення особистості для обрання суспільних духовно-культурних цінностей, моральних принципів і норм поведінки [1, с. 41], організації педагогом превентивної та оперативної соціально-психолого-педагогічної допомоги у попередженні або подоланні ситуацій, що дезорганізують життєдіяльність [3, с. 40].

Підтримка здійснюється в ході взаємин між фахівцем та членами ДБСТ, у ході якої відбувається спільний аналіз розвитку сімейних подій та проблемних для дитини-вихованця ситуацій, проектування подальших дій, пошук особистісного та соціального ресурсу, визначення меж відповідальності учасників взаємодії, набуття певних вмінь та навичок, необхідних для розв'язання проблеми або усунення ускладнення, обговорення наслідків та результатів. Командна робота за участі усіх суб'єктів даного процесу, об'єднання, інтеграція та координація зусиль є основною умовою ефективності соціально-педагогічної підтримки та активізації процесу соціального виховання особистості.

Згідно з ресурсним підходом, соціально-педагогічна підтримка певного об'єкта полягає в ефективному використанні ресурсів для досягнення мети цієї діяльності. Варто зауважити, що ресурси в соціально-педагогічній діяльності розглядаються з погляду їх природи, джерел і корисності застосування як внутрішні або зовнішні по відношенню до особистості. У контексті нашого дослідження означені теоретичні положення можуть реалізуватися за умови розвитку форм та методів соціально-педагогічної підтримки, що спрямовані на активізацію внутрішніх ресурсів дітей-сиріт, які виховуються в умовах ДБСТ, а також забезпечення їх зовнішніми ресурсами – умовами сімейного середовища, що сприяють повноцінному розвитку дитини.

Завданням соціально-педагогічної підтримки є реалізація відповідних форм та методів допомоги, що сприятимуть самостійному вирішенню проблеми вихованцем, винайденню найбільш адекватних засобів комунікативних зв'язків, ефективного спілкування та взаємодії. Отримуючи можливість самостійно здолати перешкоду та розвинувши при цьому інтелектуальний, етичний, емоційний, вольовий потенціал, вихованець ДБСТ стає більш самостійним і таким чином більш підготовленим до побудови власного майбутнього.

Змістом підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ є формування соціальної компетентності, професійного самовизначення та підготовка вихованця до сімейного життя, що передбачають розвиток наявних у вихованця прагнень, вмінь та навичок – того ресурсу, що сприяє їх саморозвитку, самореалізації та самовдосконаленню. Варто зазначити, що зміст соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ включає як систему нормативно-правових документів та методичних матеріалів, так і організаційно-практичних дій усіх суб'єктів підтримки, які необхідно вжити щодо дітей-сиріт для їхнього розвитку, реабілітації та соціальної адаптації відповідно до вікових особливостей.

Форми соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ ми розглядаємо як цілеспрямовану, чітко організовану, змістовно насичену та методично забезпечену систему взаємодії й спілкування, з одного боку, суб'єктів соціально-педагогічної підтримки, а з іншого – членів ДБСТ як об'єктів соціально-педагогічного процесу. При цьому батьки-вихователі ДБСТ є і суб'єктом надання соціально-педагогічної підтримки на рівні із фахівцями соціальних установ, і об'єктом такої підтримки, оскільки теж у своїй практиці стикаються з рядом специфічних перешкод та потребують спланованого комплексу соціально-педагогічних послуг. Мета підтримки батьків-вихователів ДБСТ – це усунення: суб'єктивних (особистісних) перешкод – недостатності фізичної чи психологічної підготовки, знань, досвіду, засобів діяльності для досягнення необхідного результату у процесі виховання старших підлітків з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; соціальних перешкод, що зумовлені проблемами спілкування, низьким соціальним статусом, негативним ставленням до членів ДБСТ через низький рівень інформованості суспільства щодо діяльності таких інституцій; матеріальних перешкод, що пов'язані з відсутністю достатньої матеріальної та ресурсної бази для створення й функціонування програм підтримки для батьків-вихователів.

Головною метою соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ є трансформація негативного соціального досвіду дитини у баченні себе та власної життєдіяльності крізь засвоєння основ соціальної компетенції та створення власного життєвого плану, формування у дітей-вихованців ДБСТ здатності успішної адаптації до існуючих умов, виступаючи при цьому суб'єктом власного розвитку, формування готовності до самостійного життя.

Вивчення наукових підходів до пояснення процесу підтримки у соціально-педагогічній діяльності дозволяє нам зробити висновок, що підтримка завжди індивідуальна, її не можна планувати, вона запускається іншими механізмами, ніж управління, керівництво, контроль, оскільки виявляється у внутрішній націленості педагога й дитини на значущу для обох спільну роботу, спрямовану як на розв'язання проблеми, так і на продуктивну, творчу діяльність у процесі якої вихованець хоче й може приймати цілком самостійні рішення. Слід зазначити, що розробка нових форм та методів соціально-педагогічної підтримки не суперечить принципу індивідуального підходу до дитини-вихованця, а озброює фахівця знанням засобів та механізмів надання різноманітних видів допомоги. Управлінська стратегія при наданні соціально-педагогічної підтримки полягає у реалізації такого співвідношення: якщо надання професійної допомоги вихованцю ДБСТ полягає у розв'язанні його проблем, що перешкоджають нормальному фізичному, психічному, соціальному розвитку та відсутності готовності до самостійного життя, то метою соціально-педагогічної діяльності є максимальна реалізація усього змісту, технологій, організаційних форм та методів, на яких ґрунтується соціально-педагогічна підтримка, що зі свого боку розглядається й оцінюється відповідно до цієї мети.

Розбудова технології соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт у ДБСТ не можлива без урахування змістовних особливостей педагогічних, виховних та соціально-педагогічних технологій, що виступають як єдине ціле. Технологію соціально-педагогічної підтримки сиріт, які виховуються в умовах ДБСТ, ми розглядаємо з погляду соціально-педагогічної технології та визначаємо як цілеспрямовану діяльність фахівця (соціального педагога, соціального працівника), його взаємодію та співробітництво з вихованцем ДБСТ, що полягає у використанні спеціалізованих форм та методів соціально-педагогічної роботи, спрямованих на формування готовності дитини до самостійного життя (усвідомлення нею власної неповторності та індивідуальності, уміння самостійно себе обслуговувати та вирішувати поточні проблеми, усвідомлення соціальних ролей та моделей сімейного життя, допомога у професійному самовизначенні, подолання перешкод на шляху соціалізації дитини). При розробці технології ми намагалися врахувати обставини, що детермінують зазначений процес. Це, по-перше, особливості вікового розвитку (когнітивної, емоційної, вольової сфери). По-друге, соціально-психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються в умовах ДБСТ. По-третє, умови виховного середовища ДБСТ, специфіка даної форми сімейної опіки над дітьми-сиротами та дітьми-позбавленими батьківського піклування. По-четверте, особистісна позиція, підготовка та підтримка батьків-вихователів та інших членів (біологічних дітей) ДБСТ при здійсненні підтримки дитини-вихованця ДБСТ. По-п'яте, професійна підготовка та методичне забезпечення спеціаліста, що втілює соціально-педагогічну підтримку ДБСТ.

Зміст технології соціально-педагогічної підтримки ДБСТ при підготовці дитини-вихованця до самостійного життя визначається відповідно до її етапів. Перший етап – організаційний – спрямований на вивчення соціально-психологічного клімату та виховних можливостей конкретного ДБСТ; ознайомлення з вихованцем ДБСТ (діагностичний аналіз: особової справи дитини, соціальної ситуації розвитку дитини та умов її виховання до потрапляння в ДБСТ (попередній рівень депривованості, вплив негативних факторів розвитку), рівня фізичного та інтелектуального розвитку дитини, її

комунікативності).

Наступним етапом технології соціально-педагогічної підтримки ДБСТ виступає діагностично-пошуковий, що має на меті виявлення рівня соціальної, правової, медичної, професійної, сімейної, побутової компетентності (сформованості знань, умінь та навичок для реалізації своїх соціальних функцій на рівні відповідному віку особистості у конкретній сфері життя); очікувань та побажань дитини-вихованця та інших членів ДБСТ щодо побудови їхньої співпраці з фахівцем, який впроваджує соціально-педагогічну підтримку. Для виявлення зазначених особливостей передбачається використання психолого-педагогічних та соціологічних методик діагностування. На основі отриманих результатів передбачається проведення пошуку форм та методів співпраці для досягнення спільно визначених цілей. Не зважаючи на поетапну визначеність технології соціально-педагогічної підтримки, вона потребує змістовного насичення, особливо на етапі своєї безпосередньої реалізації. Тому, на основі діагностики проблемного кола питань, нами передбачена розробка програми соціально-педагогічної підтримки, що має на меті успішну підготовку до самостійного життя дітей-вихованців ДБСТ шляхом втілення в соціально-педагогічну діяльність спеціалізованих форм та методів підтримки.

Корекційно-діяльнісний етап передбачає сумісну взаємодію фахівця з надання соціально-педагогічної підтримки та всіх членів ДБСТ. Як відомо, соціально-педагогічна технологія передбачає наявність певної програми діяльності, в межах якої розв'язується проблема особистості чи групи людей. Зазначений етап передбачає впровадження розробленої нами програми соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ. На цьому етапі відбувається безпосередня корекційна діяльність вихователя щодо застосування розроблених форм і методів підтримки. Слід підкреслити, що провідна роль на цьому етапі належить саме дитині, бо соціальний працівник чи соціальний педагог лише спрямовує її дії, підштовхує до виявлення активності та ініціативи. Саме корекційно-діяльнісний етап має провідне значення для нашої експериментально-дослідної роботи, що відображає процесуальний бік дослідження та апробацію розроблених нами форм та методів соціально-педагогічної підтримки (формульальний етап експерименту).

Четвертий етап – оціночний – реалізується на основі застосування діагностичного інструментарію, що використовувався на другому етапі, тут ми повинні: визначити позитивні та негативні результати роботи на попередньому етапі, проаналізувати дані, отримані у ході повторного діагностування та зробити узагальнюючі висновки щодо ефективності запропонованої нами програми.

На рефлексивному – останньому етапі – відбувається спільне з дитиною обговорення результатів сумісної діяльності, що були отримані на попередніх етапах, з'ясовується те, наскільки вирішена та чи інша проблема, чи існує необхідність корекції результатів, чи готова дитина до самостійної побудови свого майбутнього.

У контексті нашого дослідження така соціально-педагогічна підтримка ДБСТ є можливою за умови надання комплексної соціально-медичної, соціально-психологічної, педагогічної, правової, інформаційної, матеріальної, посередницької допомоги сім'ї у виді соціальних послуг зазначеного спрямування.

Таким чином, відокремлені етапи технології інтегруються у розробленій цілісній системі соціально-педагогічної підтримки дітей-вихованців ДБСТ шляхом втілення в соціально-педагогічну діяльність спеціалізованих форм та методів підтримки, які спрямована на: діагностику проблем дитини, пошук шляхів розв'язання проблем, розробку на цій основі плану співпраці, оцінку вирішення проблеми. Для кращого розуміння взаємозв'язку етапів технології спробуємо відобразити її у вигляді схеми (рис. 1).

Добір форм та методів роботи у ході розробки технології соціально-педагогічної підтримки ДБСТ був зумовлений поставленою метою й завданнями нашого наукового пошуку, а також особливостями ДБСТ як сімейної форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Виходячи з цього, ми визначили наступні форми й методи роботи щодо соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ. Форми надання соціально-педагогічної підтримки дітям-сиротам в умовах ДБСТ, можуть бути колективними (робота із усіма членами ДБСТ), груповими (робота з батьками-вихователями ДБСТ), індивідуальними (діагностика та підтримка дитини-сироти) та базуватись на соціально-психологічних та вікових особливостях даного об'єкта підтримки.

Методи технології визначаються тим чи іншим етапом роботи. Крім загальних методів (аналіз, узагальнення та систематизація, обробка інформації, спостереження тощо), що присутні на кожному проміжку роботи, ми виокремили специфічні, які застосовуються безпосередньо на тому чи іншому етапі: організаційний (міні-конференція, презентація); діагностично-пошуковий (бесіда, інтерв'ювання, тестування); корекційно-діяльнісний (методи формування свідомості (приклад, бесіда), методи організації діяльності вихованця ДБСТ (вправа, використання гри, перегляд фільмів з їх подальшим

аналізом, застосування методик профорієнтації, надання необхідних пам'яток, консультування щодо формування потрібних компетентностей), методи стимулювання діяльності (заохочення, покарання), методи соціально-педагогічної допомоги батькам-вихователям (консультування, тренінг); оціночний (бесіда, інтерв'ювання, тестування); рефлексивний (опитування).

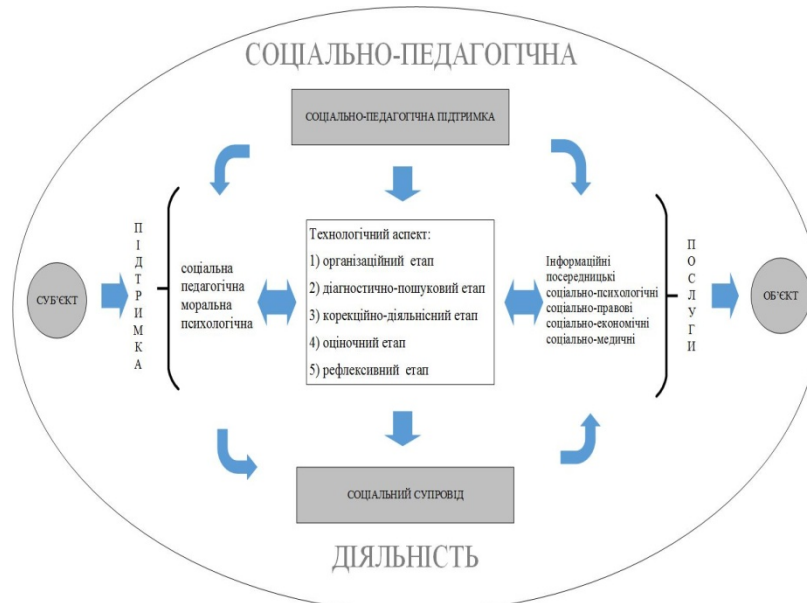

Рис. 1. Етапи технології соціально-педагогічної підтримки

Важливою складовою ефективного впровадження технології соціально-педагогічної підтримки ДБСТ є управлінський аспект, що включає:

- підготовку педагогічних кадрів до роботи з вихованцями та іншими членами ДБСТ на основі співробітництва (лекції, семінари, круглі столи, майстер-класи для спеціалістів ЦСССДМ);
- планування (комплексний підхід);
- моніторинг впровадження технології, що передбачає відстежування результатів діяльності на кожному етапі технології та, у разі необхідності, корекція соціально-педагогічного впливу. Зазначена управлінська політика сьогодні реалізується по відношенню до всіх спеціалістів, які співпрацюють з ДБСТ. Проте ефективність впроваджені технології, як і результати нашого дослідження, залежатиме від кожного конкретного ДБСТ та спеціаліста ЦСССДМ, котрий його супроводжує, від якості цієї співпраці.

Впровадження соціально-педагогічної підтримки вимагає від відповідного фахівця дотримання принципів Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України, що є своєрідним регулятором соціально-педагогічної діяльності загалом. Згідно з даним кодексом, робота з ДБСТ повинна базуватися передусім на принципах толерантності, конфіденційності, захисті прав клієнтів, поваги до особистості із врахуванням індивідуального підходу та системності. Суть їх полягає у наступному:

Принцип конфіденційності. Передбачає нерозголошення отриманої інформації від клієнтів, за винятком тих випадків, коли це здійснюється з їхньої згоди чи в установленому законом порядку (якщо інформація містить повідомлення про загрозу для життя та здоров'я інших людей, особливо дітей, то спеціаліст соціальної сфери може інформувати представників окремих державних органів).

Принцип гуманізму (принцип поваги до гідності кожної людини) – визнає людину найвищою цінністю та має на меті здійснення соціально-педагогічної діяльності на засадах альтруїзму, емпатії, людяності, прийняття клієнта з усім його позитивом та негативом.

Принцип пріоритетності інтересів клієнтів. Спеціалісти із соціальної роботи спрямовують всі свої зусилля, знання та навички на допомогу вихованцям для їх удосконалення, а також з метою розв'язання конфліктів та подолання їх наслідків.

Принцип толерантності, який передбачає коректність, терплячість соціального працівника по відношенню до уподобань клієнта, його поведінки, ціннісних орієнтацій, особливостей спілкування, статі, національного походження, способу життя тощо.

Принцип доступності послуг, що відображає можливість отримання необхідної допомоги незалежно від статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової належності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації та ін.

Принцип довіри та взаємодії у вирішенні проблем клієнтів. Принцип, що розглядає суверенність та

автономність вихованця, який має право приймати чи не приймати допомогу спеціаліста соціальної сфери, обирати певний вид допомоги чи один з варіантів плану подолання проблеми.

Принцип дотримання норм професійної етики, що передбачає здійснення соціально-педагогічної діяльності згідно із загальними цінностями та етичними нормами поведінки.

Дотримання вищезазначених принципів впливає не тільки на побудову довірливих відносин між спеціалістом з надання соціально-педагогічної підтримки та членами ДБСТ, а і на досягнення мети та високого рівня ефективності означеного процесу. Розроблені в сучасній науці принципи надання соціально-педагогічної підтримки та етапи її здійснення при їх змістовному розгляді призводять до однозначного висновку про те, що соціально-педагогічна підтримка можлива та має здійснюватися тільки в тих випадках, коли є сприяння, супровід, співробітництво, що сприяють саморозвитку, самодіяльності, самопізнанню, самоідентифікації, самовизначенню, самореалізації особистості дитини-сироти як передумови її готовності до самостійного життя. У цьому зв'язку соціально-педагогічна діяльність з підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ – це безперервний педагогічно організований процес соціального виховання з урахуванням специфіки розвитку дитини-сироти, що проводиться за участю відповідних соціальних інститутів, суб'єктів виховання та полягає у наданні комплексу необхідних послуг соціально-педагогічного спрямування.

У якості кінцевого результату соціально-педагогічної підтримки вихованця ДБСТ передбачається: володіння навичками ефективного спілкування (вміння ефективно взаємодіяти з однолітками та дорослими на засадах взаємоповаги, рівноправ'я та демократії), самоконтролю (здатність до емоційної стійкості, контролю власних негативних емоційних проявів), здатність до правильного морального вибору та правильного вибору стратегії поведінки у правовому колі питань, розвинуті особистісні якості, необхідні для успішної соціалізації (ініціативність, активність, самостійність у прийнятті рішень), володіння базовими знаннями для самостійного побутового та медичного обслуговування, усвідомлення сімейних ролей, усвідомлення своїх професійних планів. Отже, кінцевим результатом має виступати достатній рівень готовності дитини-сироти до самостійного життя, що виявляється в здатності обирати тактику поведінки у різних ситуаціях без допомоги дорослого. На нашу думку, мінімальний результат соціально-педагогічної підтримки соціалізації дітей-сиріт виявляється в розумінні дитиною власних проблем та перешкод на шляху до позитивного соціального розвитку, а також знання того, куди можна звернутися для отримання необхідної інформації. Адже за таких умов дитина має шанс усвідомити фактори, що спричиняють зазначені перешкоди та обрати оптимальний шлях їх подолання, тобто самостійно спроектувати та спрогнозувати власні дії для виходу з проблемної життєвої ситуації.

Здійснене нами дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ дозволяє нам сформулювати наступні **висновки**:

Проведений нами дефінітивний аналіз щодо з'ясування сутності соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт в умовах ДБСТ привів до розуміння даного феномену як цілеспрямованого науково обґрунтованого технологічного процесу впливу на особистість дитини-вихованця з метою формування та розвитку необхідних для самостійного життя умінь та навичок, оптимальної адаптації до умов життя, що постійно змінюються з опорою на особистісний ресурс дитини, а також впливу на інших членів ДБСТ з метою допомоги їм у реалізації своїх сімейних ролей та виховних функцій, опосередкованого співпрацею впливу на дитину-вихованця та оздоровлення сімейного середовища загалом. Соціально-педагогічна підтримка дитини-сироти, що виховується у ДБСТ, розглядається нами у якості системи заходів, які стимулюють та активізують формування у даної особистості самостійності, готовності до подолання власних проблем у різних сферах суспільного життя, виконання при цьому завдань соціальної профілактики та соціального обслуговування, соціального навчання та виховання, соціальної адаптації та подальшої повноцінної соціалізації. При цьому, змістом підтримки вихованців ДБСТ є формування соціальної компетентності, професійного самовизначення та підготовка вихованця до сімейного життя, що передбачають розвиток наявних у дитини прагнень, умінь та навичок – того ресурсу, що сприяє її саморозвитку, самореалізації та самовдосконаленню.

Таким чином, визначені теоретичні положення щодо сутності та змісту соціально-педагогічної підтримки ДБСТ при підготовці дітей-сиріт до самостійного життя стануть концептуальною основою нашого подальшого наукового пошуку щодо розробки та реалізації форм та методів такої підтримки.

Література

1. Артемаскіна Ю. В. Подготовка старшеклассников к реализации социально-педагогической функции: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01/ Ю.В. Артемаскіна – Барнаул, 2002. – 195 с.
2. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика [пособие для педагогов] / М. П. Гурьянова. – Минск: Амалфея, 2000. – 448 с.

3. Дронова Е.Н. Социально-педагогическая поддержка подростков в деятельности социального педагога общеобразовательной школы: дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Е.Н. Дронова – Барнаул, 2004. – 200 с.
4. Ефименко В. Н. Подготовка социальных педагогов к поддержке неблагополучных семей/ В. Н. Ефименко // Вестник КРАУНЦ. Гуманитарные науки. – 2009. – № 2. – С. 1-13.
5. Закон України Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – №6.– С.147-58.
6. Липский И. А. Социальная педагогика: опыт моделирования и прогнозирования / И. А. Липский. – Новосибирск: НГУ, 2002. – 245 с.
7. Пігіда В.М. Взаємодія соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів: дис. канд. пед. наук / В.М. Пігіда – Луганськ, 2013. – 328 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. N 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу». [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-p>
9. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [За заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
10. Харченко С. Я. Методология и методы социально-педагогических исследований: [науч., учеб.-метод. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов и специалистов в области воспитания и образования, соц. педагогов и соц. работников]/ С. Я.Харченко, Н. С. Кратинев, А. Н. Чиж. – Луганск: Альма-матер, 2001. – 216 с.
11. Хоронжук В.І. Соціально-педагогічна підтримка особистості як наукова проблема // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Випуск 16. – кн. 3. – С. 296-303.